

Baranya megyei irodalmi évfordulók*

Sokféleképpen lehet ünnepelni. Engedjék meg, hogy most az ünnepnek arról a fajtájáról szóljak, amely talán a legizgalmasabb, a legintimebb, amikor egyik alkotó köszönti a másikat. Idézzetel érzékeltetem: „Lám-lám, hetvenkedel Sanyi. / Nem győzöm hát kimondanyi, / úgy nyerhetsz csak bocsánatot, / ha legalább százig folytatod.” Csorba Győző írta e vidám köszöntő sorokat barátjához, Weöres Sándorhoz, mivel sok-sok ifjúkori kalandot éltek meg együtt. Egy másik: „Bár nem szól a pástor vadgesztenye sípjá. / Győző miatt magát ki-ki jól leszívta. / Még jó hogy ő józan maradt eme bálon, / meg tudná mutatni, hol van ama Málom, / s szerencsére nem kell patika, sem orvos, / itt van két esztendőös böles öcséd, a Kormos.” Ezt pedig Fodor András, szintén Kossuth-díjas költő írta, Csorba Győző hetvenedik születésnapjára. És végezetül hangozzék el egy komolyabb hangvételű vers is, szintén rövid, de azt hiszem, nagyon kifejező. Weöres Sándor emlékkönyvébe a címe: „Világnagy hársfa álmodik, / ballag a vízen át. / Röpül fölötte hét ladik, / alatta hetven ág. / Hetven ágából dől a fény, / körös-körül tükröz, / megáll a semmi közepén, / kinéz mindenkiből. / Látja, hogy szeme nyitva van, / így álmodik tovább, / bezárja a határtalan, / viszi a sok virág.” Ezt pedig Bertók László írta a hetven éves Weöres Sándornak. Folytathatnánk a sort, nagyon szépek ezek az egymást köszöntő, egymást elismerő, gyakran játszadozó, gyakran humoros, gyakran ironikus, gyakran nagyon-nagyon komoly, a lélek mélyéből jövő köszöntések. Azon töprengtem, vajon az irodalmi évfordulóknak, ahol nemcsak a költő köszönt költőt, prózaíró prózaíró, nemcsak az alkotó alkotót, hanem az olvasóközönség köszönti és becsüli meg alkotóját, valójában milyen szerepe, funkciója lehet és van, és mennyire képes mindezt betölteni. Egyik következtetésem az volt, hogy az évfordulók nyilvánvalóan ráirányítják a figyelmet az alkotóra, és ha mű is születik az évfordulóra, akkor magára a műre. De ez azt hiszem, önmagában még nagyon kevés. Nagyon gyakran többről szó van.

Bertók László hetvenedik születésnapjának évében vagyunk, Bertók László ebből az alkalmából, egy kicsit a kiadó ösztönzésére is, megírta a *Hazulról haza* című memoárját, pontosabban összeállította, némely részeit pedig most írta meg, ami új szövegeként jelenik meg a kötetben. Ebben a természeti, társadalmi és bizonyos értelemben a politikai, az emberi környezet is megjelenik, ha úgy tetszik történetiségében vizsgálódik a szerző, hiszen a könyv több mint négy-öt évtizedet fog át. Hogyan jelenik meg a természeti környezet? A „hazulról haza” úgy fordítható le: Véséről Pécsre, vagy Belső-Somogyból Baranyába. És megjelenik Belső-Somogy a maga teljességében, sajátos településeivel, embereivel, szokásaival, hagyományával, tájnyelvi változataival. De nem csak ezzel! Megismerkedhetünk a faluval, ahol Bertók László, a későbbi Babérkoszorús és Kossuth-díjas költő született, ahol 1970-ben 121 Bertók nevezetű ember élt. Társadalmi és politikai, nyelvi és néprajzi ismereteket is nyújtanak ezek a könyvek. 1955-ben egy politikai szempontból nagyon-nagyon ártatlan Arany János Kört alapítottak hárman saját alapszabállyal. Mindhárman alkotók voltak, versíró fiatalok, diákok, 16-17 évesek. Az Arany János Kört, valamint a hozzá tartozók által frott verseket végülis rendszerelenssé nyilvánították, a rendszer felforgatásának és megdöntésének kísérletének vádjával Bertók Lászlót nyolc hónapra ítélték, amiből 3 hónapot börtönben is töltött. Ez egész költészetén és prózái munkásságán kimutatható nyomokat hagyott.

Másik nagy ünnepeltünk *Tüskés Tibor* író, kritikus, szerkesztő, aki 75. születésnapját töltötte közöttünk június 30-án. A közelmúltban jelent meg *Volt idő...* címmel Mészöly Miklóssal folytatott levelezése, bemutatva két ember hivatalosból elmélyülő, majdnem barátsággá váló kapcsolatát. Ebben a levelezésben nagyon pontos információkat kaphatunk az előző rendszer kulturális politikájáról. Az akkori kulturális politika vezére, Aczél György is többször megjelenik. Megismerjük, milyen volt a „húzd meg-ereszd meg” irodalompolitika. Hogyan fordulhatott elő, hogy Mészöly Miklós rendszeresen nyugati országokba látogatható, számos külföldi országban bemutatták darabjait, miközben Tüskés Tibort 1964-ben a „polgári értékek, a polgári irodalom és a polgári individualizmus képviselőjének” vádjával, és mindenekelőtt azért, mert Mészöly Miklósnak az *Ablakmosóját* közölte a Jelenkorban, eltávolították a folyóirat éléről.

Az évfordulók alkalmat adnak arra is, hogy az irodalmi élet szereplőinek, az alkotóknak egymáshoz való kapcsolatrendszerével gazdagodjunk. Sok mindent megtudunk arról: ki, milyen szerepet játszott valaki más alkotói pályájának kibontakozásában. Szándékosan nem

* A XXXII. Honismereti Akadémián, Pécsen, 2005. június 27-én elhangzott, magnófelvétélről leírt előadás szerkesztett szövege. (Szerk.)

mondom, hogy milyen hatással voltak egymásra, mert Csorba Győző egy alkalommal, azt mondta: „énám József Attila nem volt hatással, abban az értelemben, hogy gondolkodásmódot, képeket vettem volna át tőle. A hatás számomra azt jelenti: képesek-e azok az információk, azok a kapcsolatok, amelyek egy más alkotóval kialakulnak, az én képességeimet minél teljesebb mértékben a felszínre hozni. Ha igen, akkor hatással volt rám az alkotó. Ha nem, akkor azt kell, hogy mondjam, hogy nem volt hatással.” József Attilát egyébként igen nagyra tartotta és becsülte. Azt mondta, József Attila azok közé tartozott, akik őrá hatással voltak. Tüskés Tibor 70. születésnapján, öt esztendővel ezelőtt olyan könyvet írt *Az exponált idő* címmel, amelyben kizárólag azokkal az alkotótársakkal foglalkozik, akik ebben az értelemben hatással voltak alkotói pályájára. Apró miniportrék olvashatók ebben a kötetben, sehol más-hol nem között fotókkal.

Úgy gondolom, az irodalmi évfordulóknak mindezen szerepeknek meg kellene felelniük. De ha valaki megkérdezi, hogy megfelelnek-e, akkor azt mondom, hogy sajnos nem! Például itt vagyunk ebben az egyetemi városban, ahol művelődéstörténeti múltunk és jelenünk alapján teljes joggal pályáztunk az Európa Kulturális Fővárosa címre. Mégis, ha megnéznék, mekkora közönsége van ma a szépirodalomnak ebben a 154 ezer lakosú városban, akkor azt lát-nánk, hogy minden irodalmi rendezvényre ugyanaz az 50-60 ember jön el. És ha Budapestre megyünk bemutatót tartani, ott is megván a törzsközönségünk. Hogyan lehetséges az? Csorba Győzőre hivatkozom, akitől megkérdezték: Mester, miért ír verset? Csorba Győző mindig azt mondta: „mert úgy gondolom, hogy van néhány tucat ember, akinek a génállománya hasonló lehet az enyémhez. És amit én gondolok, ahogy megélem az életet, vagy ahogy é'tem élet és halál viaskodik év-tizedeken át, azt valószínűleg hasonlóképpen élik meg ezek az emberek. (...) És ha én ennek a néhány tu-catnyi embernek segíthettem valamit az élet megéléséhez, akkor érdemes megírni a verset.”

Most, amikor számba veszem a 2005. évi irodalmi évfordulókat Baranyában – ami nem könnyű feladat –, el kell mondjam, hogy ezeknek az évfordulóknak egy része nem gyakorol hatást a közvéleményre. Nem válik belső motivációs erőnké, nem hat az agyunkra, a lel-künkre és a szívünkre, nem issza be magát a zsigereinkbe.

Ha kiejtem a nevet: *Virág Benedek*, hány érettségizett ember tudja, hogy ki volt a 175 eszten-deje elhunyt pálos szerzetes? *Virág Benedek*, a költő, 1766-tól tanult Pécsen a piaristáknál. Ha a belvárosban sétálunk, a Király utca közepén található a mai Széchényi Gimnázium, amely a Líceumi templom mellett, akkoriban a Pálos-rend kolostoraként, majd tanítóképzőjeként mű-ködött. Itt tanult összesen kilenc esztendeig *Virág Benedek*, akit a magyar Horatiusnak szok-tak nevezni, hiszen a nagy, klasszikus költő összes művét lefordította. Emléktábláján a követ-kező jelennek szóló üzenet olvasható, ami jelzi ennek a papköltőnek a korszerűségét. „*Szület-tem, szerettem hazámat, s dolgoztam érte. Ez az én életem története. Tegyetek ti is így, tanúlsátok utóda-ítokat, s ha ezek is így tesznek, akkor Magyarország boldog lesz.*” Mit tehet ilyenkor egy könyvki-adó? Annyit, hogy *Virág Benedek Békesség-óhajítás* című versét egy kötet címadó versévé teszi. Egyik nagyszerű könyvünk ez, társadalmi, politikai békével, a világ és az emberi lélek béké-jével foglalkozó verseket tartalmaz, Janus Pannoniustól a mai Nagy Gáspárral bezárólag. Ho-gyan emlékezik a *Virág Benedek*-jubileumra a város? A *Pécsi Szemle* című helytörténeti folyó-iratban, egy fiatal szerző tollából tanulmány jelent meg, amely megpróbálja *Virág Benedek*-nek a pécsi, a székesfehérvári és a budapesti éveit röviden, mintegy fél ív terjedelemben felváz-oljni. De *Virág Benedek* igazi kultusza Budapesten van az Óbudai Társaskörben, ahol egész *Virág Benedek-évet* tartottak a tiszteletére a Tabánban.

A következő jubiláns, *Koczián Sándor*, aki ifjú diák volt az 1850 és 1870 közötti években. A pécsi ciszterekhez járt, s nagy-nagy vágyakat és reményeket melengedett keblében. Minde-nekelőtt nagy költő szeretett volna lenni, forradalmi hevület munkált benne, példaképe Petőfi volt, ezért nevezik őt Pécs Petőfijének. Emléktáblája a belvárosban, a Ferencsek utcájának kö-zepén, a 24-es szám alatt található. De vajon mérhető-e Petőfihez *Koczián Sándor*? Természe-tesen nem. A belső hevület megvolt benne, életsorsa is lehetővé teszi, hogy Pécs Petőfijének nevezzük. Valójában azonban Petőfi és Arany-epigonok veszik körül ebben az időszakban az irodalmat, amikor ő is élt és alkotott a ciszterek diákkörében, önképzőkörében. Ilyen epigon-nak tekinthető ő is. De írt egy naplót és az 1980-as évek második felében megjelent kötet ezt a kortörténeti dokumentumot is tartalmazza. Számos olyan pécsi vonatkozást ismerhetünk meg belőle, amilyet sehonnan máshonnan. Ekkor indul el a *Pécsi Közlöny* című lap, amely az 1890-es években lesz nagyon jó ellenzéki napilap. *Koczián Sándort* felkérlik, hogy írjon humo-reszkeket és kritikákat a lapba. A lap szerkesztőségi üléseiről, a feladatok vagy a honoráriu-mok elosztásáról szerezhetünk érdekes ismereteket. Kiváló irodalmár és irodalomtörténész lehetett volna belőle, sajnos 20 évesen elhunyt.

Várady Ferenc is szerepel a századforduló neves személyiségeit bemutató könyvemben, a Pécsi panteonban. Mindenekelőtt nem szépíró volt, bár az is; nevét elsősorban karcolatai, és részben kisprózái tették ismertté. Vitriolos írásait azok szerették a legjobban, azok örültek, akikről *nem írt*. Foglalkozott ugyanis mindazokkal a kérdésekkel a korabeli kisvárosban, amelyek a társasági érintkezésben úgymond tabu-témának számítottak. Ezeket Várady Ferenc annak rendje és módja szerint, jól felismerhető módon – bár nem nevével nevezve a szereplőket – megírta. Számos verset is írt. Gyönyörű verseket Pécshez, gyönyörű és szívszorító verseket a trianoni döntés miatt, Nagy-Magyarország elvesztése felett keseregve. Kimondta azt a tételt az 1920-as évek legelején, hogy mindaddig nem lesz térségünkben politikai nyugalom, ameddig Nagy-Magyarország vissza nem tér. Ezért aztán őt is irredenta költőnek tekintették, és verseivel nem is foglalkoztak. Pedig Várady Ferenc önmagát mindenekelőtt költőnek tartotta, azt tekintette a műfajok királynőjének, de maradandót mégis a helytörténetírásban alkotott.

Nem volt egyébként nagy formátumú költő, közepes tehetségű volt. De egy valamiben nagyot alkotott. Ő volt a főszerkesztője a helytörténeti kutatók „baranyai bibliájának”, a *Baranya múltja és jelene* című kétkötetes monográfiának. Számos korabeli társához hasonlóan ez is a millennium tiszteletére készült. De ezt nem akárhogyan alkotta meg. Akkoriban al-leveltárnok volt, s hogy valóban alapos mű születhessék, hat hónap szabadságot kért. Bejárta a megyét, hogy megismerje a települések népéletét, és ennek alapján vezette a tizenöt fős kiváló csapatot, benne Ágh Timóttól, a kiváló ciszterci tanártól Gerece Péterig, a korszak ismert történészéig. Így született meg a *szülőföldismeret tankönyve*, ahogy egy pécs-bányatelepi pedagógus nevezte, aki azt írta Várady Ferencnek: kellene ennek a könyvnek egy rövidített változata, mert a diákjaival szeretné a megye történetét tanítani. Örülnék, ha ma valaki azt mondaná: szeretné a megye történetét megtanítani az iskolában, és szükség lenne a rövidített változatra.

Időben nagyot kell ugranunk a következő évfordulóhoz. Magam is megdöbbszem: harminc éve, hogy meghalt Várkonyi Nándor. Ő írta a honismeret máig egyik legnagyoszerűbb munkáját a *Magyar Dunántúl*-t, amely 1944-ben jelent meg. Megírta azokat a nagy munkáit, amelyek nagyon hosszú időn át – de most is, hogy a Széphalom Könyvműhely kiadja a teljes Várkonyi-életművet –, értetlenséggel találkoznak. Egy Várkonyi-tanítvány gondolatát fogom felolvasni – úgyszólván ő lesz a következő, akiről szólni fogok. Nem fedném fel, hogy ki ő, mert egy általam nagyra becsült tudománytörténész sajnálkozva jelentette ki, hogy *Az elveszett paradicsomban* a mítosz és a modern tudomány összeegyeztetésére irányuló kísérlet heroikus, de eleve kudarcra ítélt vállalkozás. Azt idézet így szól: „Az elmúlt jó fél század eredményei azonban nem ezt igazolják” – állítja a vele polemizáló, ma már nem élő irodalomtörténész. „Magától értetődik, hogy minden tudományágnak saját metodikára van szüksége, az anatómia módszertana nem alkalmazható a csillagászatban, a matematikáé a botanikában. Minden azon fordul meg – itt van az hiszem a lényeg – értjük-re a mítoszok rég elfelejtett nyelvét, megalkotóinak képlátó gondolkodását, komolyan vesszük-e az emberiség egykor közösségi megérzésére képesítő adottságait. Ha igen, és lé tudjuk fordítani a mi racionális, modern természettudományos, vagy történeti nyelvünkre, akkor majd kiderül, hogy a nagy mítoszok arányaikban és időtlen felismeréseikben legalább is egyenrangúak a mi egymást váltogató inductív módszerre alapozott hipotéziseinkkel. Számos esetben máris kiderült, hogy az egészen új egyre inkább fedi az egészen régit, sőt a jövő legmeglepőbb felfedezése éppen az lesz, hogy a modern tudomány hosszú kitérő után, mint egy kör kezdő és végpontján ismét visszatér a kezdetekhez.” Ezt írta Rajnai László az író, az irodalomtörténész, aki Várkonyi Nándor legkiválóbb, a korabeli Pécs szellemi életének szereplői által irigyelt tanítványa volt. Tudjuk, hogy a hét egy napjának délutánját és estjét Várkonyi Nándor Rajnai Lászlónak ajándékozta. Annak a Rajnai Lászlónak, aki évtizedeken át provincializmusra volt ítéltve, a szónak abban az értelmében is, hogy nem jutott nyilvánossághoz, bár úgy is fogalmazhatnák – a kor akkori szereplői iránti tapintatból –, hogy Rajnai László provincializmusra íteltette önmagát. Mert ez kétoldalú folyamat volt. Mindenesetre ma már tudjuk – legutóbb Takáts Gyula írta le a *Somogy* című folyóiratban megjelenő naplójegyzeteiben –, hogy egy európai jelentőségű gondolkodó hallgatott ezekben az évtizedekben. De az íróasztal fiókjának írt, s még életében megjelenhetett Vörösmarty-monográfiája, amely Székesfehérvárott, a Vörösmarty Társaság kiadásában látott napvilágot, majd halála után – szintén Székesfehérvárott és nem Pécsen – a Kodolányi-monográfia első része, amely 1955-ig tárgyalja Kodolányi munkásságát. Nálunk, Pécsen jelent meg *Az összművészet kísérlete* címmel összes irodalmi kritikája, esszéje és tanulmánya; valamint addig soha, senki által nem ismert és nem tudott, kéziratban maradt *Fekete*

könyv című bölcséleti naplója; ha valaki igazi szellemi izgalmakra vágyik, ajánlom figyelmébe. Engedjék meg, hogy egyetlen részletet – kihagyva egy-két erőteljesebb kifejezést – felolvassak, amelyben megmutatkozik szigorú erkölcsközpontú, mondhatni kíméletlen etikai elvekre és normákra épült irodalomszemlélete. Például mindenkit elítélt, aki publikált az előző rendszerben. Ez persze öngyilkos mérték egy alkotó számára. Két kivételt fogalmazott meg: „Valóban az egyetlen kivétel volnék az egyetemes züllöttségben? Az undor fenyegető árvízében? Talán nem, de hányan voltak a kivételek? Kevesen. Ám az is igaz, hogy egyedül őket lehet nagyinak nevezni. Tehetség és emberi nagyság ennyire szemben állnának egymással? Hamvas Béla bizonyosan kivétel volt. Talányos kivétel még Várkonyi Nándor.”

Kezdetől, 1941-től fogva az 1948. áprilisi számáig Várkonyi főszerkesztője volt a *Sorsunk*nak, Pécs országos rangú folyóiratának. Miközben dúlt a népiek és az urbánusok közötti ádáz és kíméletlen küzdelem, a *Sorsunk* lapjain együtt jelent meg (akkor még Molnár Miklós néven) Mészöly Miklós és Veres Péter, Tatai Sándor és Weöres Sándor, és folytathatnám a sort. Várkonyinak ugyanis az volt a felfogása – később Tüskés Tibor volt ennek a leghatásosabb követője –, hogy az irodalomtörténet lehet kézfogások története is, nem feltétlenül harcok, kizárások, lejáratások története. Rajnai László így emlékezik, amikor *Sorsunk szerkesztőségében* címmel megírta visszaemlékezését: Várkonyi azért is volt nagyszerű szerkesztő, mert a legtöbbször megrendeléseket adnak a szerzők számára, amelyeket kíméletlen górcső alá vet, miközben kín-keserves együttműködéssé válik az író, a kritikus és a szerkesztő kapcsolata. Várkonyi nem megrendeléseket adott, nem konkrét feladatokkal bízta meg a szerkesztőség munkatársait, hanem hagyta, hogy mindenki maga dolgozzék, és hozza azokat a munkákat, amelyek saját érdeklődéséből, az általuk szeretett alkotókról vagy művekről születtek. Azt hiszem Várkonyi ezzel a szerkesztői módszerével valóban mintának tekinthető.

Várkonyi Nándorral együtt dolgozott és igen nagyra értékelte a vele való kapcsolatát, a tíz évvel előtte elhunyt *Csorba Győző*. Róla önálló előadást kellene tartanom, mert azon könyvkiadó vezetője vagyok, amely halálakor kezdeményezte az örökösöknel, megjelenetési a mester hagyatékában lévő anyagokat. Nincs ma Magyarországon egyetlen olyan író és költő, akinek hagyatékban maradt anyagát ilyen következetességgel, szisztematikusan jelentetnék meg. Csorba Győző halála óta hét önálló kötete jelent meg a Pro Pannoni Kiadónál. Minden esztendőben születésnapján, november 21-én önálló irodalmi esttel emlékezünk rá. 2005-ben Csorba Győző és a nagy barát, Fodor András levelezését fogjuk közreadni és bemutatni.

Tüskés Tibor kicsit a mesterem, ezért nagyon nehéz röviden szólnom róla. Az ő mestere Gyergyai Albert volt, aki egyszer azt írta neki, hogy – szabadon idézve – az írók egy nagyságrend felett nehezen viselik el egymást, de te a műveket nézzed. Egy könyvespolcon számtalan könyv megfér. A különböző értékek nem kizárják, hanem kiegészítik egymást. Ezt tekintem én is, most már több mint tizenöt esztendeje, szerkesztői credómnak. Tüskés Tibor nem volt megteremtője, de nagyon következetes és nagyon kiérlelt művelője annak a fajta irodalomtörténet-írásnak, amely nagy hangsúlyt helyez az alkotó személyiségének megismerésére, megértésére és bemutatására. Ezt úgy hívnám, hogy esszéisztikus irodalomtörténet-írás, és esszéista kritika. Mert manapság nagyon elterjedt az a fajta irodalomelméleti és irodalomtörténeti megközelítés, amely azt hangsúlyozza, hogy „csak a művet nézzed”. Azok a nagy monográfiák, Kodolányi Jánostól Csorba Győzőig, amik Tüskés Tibor tollából megszülettek, mind ennek a szemléletnek bizonyítékai.

Végezetül következzenek *Bertók László*. Csorba Győző volt az első vidéki költő, aki Kossuth-díjban részesült, a második Takáts Gyula Kaposvárott. Azt követően ott van a néhány fős mezőnyben *Bertók László*, aki 2004-ben kapott Kossuth-díjat, korábban Babérkoszorú-díjat. Nagyon nagy utat tett meg a paraszti környezetből, a falu világából, a népi indítástól odáig, hogy ma valami egészen szuverén költészetnek a birtokosa, és egészen szuverén műfajnak a megalkotója. Ennek az általa művelt és megújított műfajnak szült a Kossuth-díj. Nem petrarcai szonetteket ír, hanem egészen másokat. Több sorból állnak, mások a rímképletek. Bertók László kilenc éven át csak szonettet írt, és az újításáért Kossuth-díjban részesült.

Befejezésül egyetlen gondolatot emelek ki. Már több klasszikus neve elhangzott, s most egyetlen Kölcsey sort ajánlok Önöknek és mindannyiunknak: „Múltról, jövőig lass!” Ha ezt meg tudjuk valósítani, vagy legalábbis hozzá tudunk járulni, akár irodalmi évfordulókkal, akár honismereti munkánkkal, akkor nagyon sokat tettünk egy olyan országban, ahol oly sok minden a helyi értékek ellen hat a mai világban.

Szirtes Gábor